

**TARIXIY MATNLAR TARJIMASIDAGI LEKSIK VA MADANIY
MUAMMOLAR**

Andijon davlat Chet tillari instituti

Erkinova Gulsanam

Ilmiy maslahatchi: Xomidova Malohat

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixiy matnlarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan asosiy leksik va madaniy muammolar tahlil qilinadi. Tarixiy davrga xos bo‘lgan realiyalar, arxaik so‘zlar, tarixiy terminlar hamda madaniy birliklarning tarjimada qayta ifodalanish masalalari yoritiladi. Shuningdek, tarjimonning tarixiy bilimlari, madaniy kontekstni anglash darajasi va tarjima strategiyalarining ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tarixiy matn, tarjima, leksik muammo, madaniy kontekst, realiya, arxaizm, tarjima strategiyasi.

Tarixiy matnlar har bir xalqning o‘tmishi, madaniyati va milliy o‘zligini aks ettiruvchi muhim manbalardan biridir. Bunday matnlarni boshqa tilga tarjima qilish nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy mas’uliyatni ham talab etadi. Chunki tarixiy matn tarjimasida faqatgina so‘zlarning ma’nosini emas, balki ularning ortidagi davr ruhi, ijtimoiy munosabatlar va tarixiy voqelik ham saqlab qolinishi lozim.

Tarixiy matnlarni tarjima qilish jarayonida tarjimon ko‘plab murakkab muammolarga duch keladi. Ayniqsa, leksik birliklar va madaniy realiyalarni to‘g‘ri ifodalash masalasi alohida e’tibor talab qiladi.

Tarixiy matnlar zamonaviy tildan sezilarli darajada farq qiladi. Ular tarkibida: arxaik so‘zlar, eskirgan grammatik shakllar, tarixiy terminlar, davrga xos iboralar keng uchraydi.

Arxaizmlar tarjimasida asosiy muammo — ularning zamonaviy til o‘quvchisi uchun tushunarliligi bilan tarixiy rang-baranglikni saqlash

o‘rtasidagi muvozanatdir. Tarjimon ba‘zan so‘zni izoh bilan berishga, ba‘zan esa qisman mos ekvivalent tanlashga majbur bo‘ladi. Masalan, o‘rta asrlarga oid unvonlar yoki boshqaruv tizimiga xos atamalarni so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham maqsadga muvofiq bo‘lmaydi.

Tarixiy matnlarda madaniy realiyalar muhim o‘rin tutadi. Ular milliy kiyimlar, urf-odatlar, diniy marosimlar, ijtimoiy institutlar va an‘anaviy tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Bunday birliklarni tarjima qilishda quyidagi usullar qo‘llaniladi: transliteratsiya, tavsifiy tarjima, izohli tarjima, funksional moslashtirish.

Agar realiya tarjimada noto‘g‘ri berilsa yoki butunlay tushirib qoldirilsa, matnning tarixiy qiymati va ishonchliligi pasayadi. Shu sababli tarjimon madaniy tafovutlarni chuqur anglab, o‘quvchiga mos tarzda yetkazishi lozim.

Tarixiy matn tarjimasida tarjimon faqat tilshunos emas, balki tadqiqotchi ham bo‘lishi kerak. U tarixiy davr, ijtimoiy tuzum, siyosiy holat va madaniy muhit haqida yetarli bilimga ega bo‘lmasa, tarjima yuzaki va xatolarga boy bo‘lib qoladi.

Tarjimonning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: tarixiy haqiqatni buzmaslik, muallif uslubini imkon qadar saqlash, matnning tarixiy ruhini yetkazish, zamonaviy o‘quvchi uchun tushunarli tarjima yaratish. Bu jarayonda izohlar va sharhlar muhim yordamchi vosita hisoblanadi.

Tarixiy matn tarjimasida yagona to‘g‘ri yo‘l mavjud emas. Tarjimon matn turi, auditoriya va maqsadga qarab turli strategiyalardan foydalanadi. Masalan: ilmiy auditoriya uchun — aniq va izohli tarjima, keng omma uchun — soddalashtirilgan va moslashtirilgan tarjima. To‘g‘ri tanlangan strategiya tarjimaning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Tarixiy matnlar tarjimasida misollar tahlili

Tarixiy matnlarni tarjima qilishda nazariy yondashuvlarni amaliy misollar orqali tahlil qilish muhim hisoblanadi. Quyida tarixiy manbalardan olingan ba‘zi birliklarning tarjima jarayonidagi muammolari ko‘rib chiqiladi.

ilmiy –amaliy anjuman

1-misol: Tarixiy unvon tarjimasi

Asl matn:

“Amir Temur saltanatni beklar va amirlar orqali boshqargan.”

Inglizcha tarjima variantlari:

1. “Amir Temur ruled the state through beks and amirs.”

2. “Amir Temur governed the state through military and administrative nobles.”

Tahlil:

Birinchi variantda tarixiy unvonlar transliteratsiya orqali berilgan bo‘lib, tarixiy rang saqlangan. Ikkinchi variantda esa funksional tarjima qo‘llanilib, o‘quvchiga tushunarliroq izoh berilgan. Ilmiy tarjimalarda birinchi variant izoh bilan, ommabop tarjimalarda esa ikkinchi variant maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2-misol: Arxaik leksika tarjimasi

Asl matn:

“Sipohlar yurt sarhadlarini muhofaza qilur edilar.”

Zamonaviy tarjima:

“The troops protected the borders of the country.”

Tahlil:

Bu misolda “sipohlar” va “muhofaza qilur” kabi arxaik birliklar zamonaviy leksik ekvivalentlar bilan almashtirilgan. Tarixiy uslub qisman yo‘qolsa-da, mazmun to‘liq saqlangan.

3-misol: Madaniy realiya tarjimasi

Asl matn:

“Xon huzurida navkarlar navbatchilik qilgan.”

Tarjima:

“The khan was guarded by his personal retainers.”

Tahlil:

“Navkar” so‘zining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalenti yo‘q. Shu sababli tavsifiy tarjima qo‘llanilib, ma‘no o‘quvchiga yetkazilgan.

Tarixiy matnlar tarjimasi murakkab va mas‘uliyatli jarayon bo‘lib, u tarjimondan chuqur til bilimlari bilan bir qatorda tarixiy va madaniy savodxonlikni ham talab etadi. Leksik va madaniy muammolarni to‘g‘ri hal qilish tarixiy haqiqatni saqlab qolish va o‘quvchiga to‘g‘ri ma‘lumot yetkazishning muhim shartidir.

Shu bois, tarixiy matnlar tarjimasida tarjimon nafaqat so‘zlarni, balki davr ruhini ham tarjima qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва, 2002.
2. Найда Ю. Наука перевода. — Москва, 1998.
3. Швейцер А.Д. Теория перевода. — Москва, 2004.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. — London, 1988.
5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London, 2011.
6. Xudoyberganova D. Tarjimashunoslik asoslari. — Toshkent, 2018.
7. Axmedova, M., & Maxmudova, G. (2024). TARJIMADA IBORALARNING EKVIVALNETLIGI. *XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR*, 1(1), 182-183.
8. Soliyeva, S., & Ahmedova, M. (2024). HARMONY BETWEEN BORDERS: LEADING INTERCULTURAL DIALOGUES. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 2(21), 416-419.
9. Axmedova, M., & Maxmudova, G. (2024). TARJIMADA IBORALARNING EKVIVALNETLIGI. *XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR*, 1(1), 182-183.